[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

توسعهٔ صنایع دستی و فناوری متوسط با هدف گسترش توریسم و اشتغال پایدار روستایی

فرهود گل‌محمدی*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۰۳/۰۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۰۵/۲٤

چکیده

اولویت‌بخشی به توسعهٔ روستایی به‌عنوان یکی از اصول اساسی نظام مقدس جمهوری اسلامی شناخته شده است. با توجه به برآوردهایی که صورت گرفته است به‌دلیل شرایط خاص اقلیمی کشور ایران و به‌ویژه کم آبی و خشکسالی‌های متعدد در سالیان اخیر – اساس دستیابی به این توسعه نمی‌تواند فقط بر توسعهٔ بخش کشاورزی در روستاهای ایران بنا نهاده شود. تجارب کشورهای موفق جهان در امر توسعهٔ روستایی مانند کشورهای چین و هندوستان، نشان دهندهٔ اهمیت فراوانی است که صنعتی کردن روستا در ایجاد فرصت‌های شغلی و در آمدزایی و در نهایت جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهرها و پیامدهای منفی آن در کل کشور دارد. در این مقاله به بررسی و شناخت مهم‌ترین عملکرد توسعهٔ روستایی می‌پردازیم که شامل توسعهٔ گردشگری و گسترش صنایع دستی و کوچک و انتقال تکنولوژی‌های مناسب در جوامع کشاورزی و روستایی هستند. بنابراین، پس از بیان نیاز مطلق برای توسعه و تعریف جامع مفهوم توسعه و عناصر ضروری آن، به‌ویژه مفهوم و اهمیت «کار»، تعریف توسعهٔ اقتصادی و اختلاف آن با رشد اقتصادی، اهمیت ایجاد فرصت‌های کاری در این کشورها و نقش صنایع کوچک روستایی در این فرایند، گردشگری و توسعهٔ روستایی، بیان تکنولوژی‌های مناسب برای نواحی روستایی کشورهای جهان سوم، دلایل توجه و رویکرد به صنایع کوچک و تکنولوژی متوسط در کشورهای در حال توسعه، دلایل توجه به دانش و فن‌اوری بومی در فرایند توسعهٔ روستایی، اهمیت ترویج تکنولوژی مناسب و مبانی اشاعهٔ آن در فرایند توسعهٔ روستایی، بیان تجارب چند کشور در این زمینه، و در نهایت به بیان نقش توسعهٔ تکنولوژی‌های متوسط و صنایع کوچک در روستاها در توسعهٔ فعالیت‌های اقتصادی و نقش گردشگری در توسعه روستایی و بیان مزایا و محدودیت‌های آن می‌پردازد. در انتها به نتیجه‌گیری از این موارد در شرایط ایران و سایر کشورهای در حال توسعه می‌پردازد.

واژگان کلیدی: تکنولوژی، اقتصاد، اشتغال، توریسم، روستا و ایران.

---

* دکترای ترویج و آموزش کشاورزی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند.
– این مقاله قسمتی از طرح پژوهشی با عنوان "بررسی نقش تعاونی‌ها در کارآفرینی و توسعه کشاورزی در شرایط جهانی شدن اقتصاد (مطالعه موردی: استان خراسان جنوبی)" است که توسط نگارنده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند در حال اجراست.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

مقدمه

در ایران، گردشگری بیشتر متأثر از گردشگری داخلی است که خود به گردشگری روستایی وابسته است. به همین دلیل، به منظور ایفای نقش مثبت گردشگری در فرایند توسعهٔ روستایی، لازم است تا مدیریت محیط زیست، مشارکت مردم محلی، قوانین صریح و محکم، بازاریابی و برنامه‌ریزی واقع بینانه و سیستمی در زمینهٔ گردشگری روستایی مورد توجه قرار گیرد. طبق تعریف سازمان جهانی جهانگردی، گردشگری عبارت است از مجموعه کارهایی که فرد در مسافرت و در مکان‌هایی خارج از محیط عادی زندگی انجام می‌دهد. این مسافرت بیش از یکسال به طول نمی‌انجامد و هدف تفریح، تجارت یا فعالیت‌های دیگر غیر اشتغالی است. جهانگردی پول و جمعیت را از مراکز تمرکز و ثقل صنعتی به سوی روستاها و نقاط طبیعی با جاذبه‌های مهیا می‌کشاند و به لحاظ این‌که پول جهانگردی نیز همچون خود او در حرکت و جریان است هر واحد پول جهانگرد برحسب درجهٔ رشد اقتصادی ممالک از ۳ تا ۱۰ بار در سال دست به دست می‌شود و موجب به وجود آوردن بازدهٔ مضاعف در اقتصاد آن کشور می‌شود. در واقع گردشگری نوعی ساختارشکنی است. هیچ رشتهٔ اقتصادی دیگری همچون این صنعت، این همه انسان را از مراکز عمدهٔ سکونتی و شهری به مراکز دورافتاده و جنگلی نمی‌آورد. به عبارتی نقش آن در عدالت اجتماعی و توزیع اجتماعی درآمدها و عدالت جغرافیایی؛ یعنی وارونه ساختن رابطهٔ مرکز پیرامون را نباید فراموش کرد. اینک روشن شده است که باید توسعه و ادارهٔ گردشگری به شیوه‌ای منسجم، کنترل‌شده و پایدار و بر مبنای برنامه‌ریزی مؤثر صورت بگیرد تا از این رهگذر، بدون ایجاد مشکلات جدی اجتماعی و زیست‌محیطی برای ناحیهٔ مورد نظر، منافع چشمگیر اقتصادی در پی داشته باشد و منابع گردشگری برای استفاده در آینده نیز حفظ شوند. نمونه‌هایی متعدد از برنامه‌ریزی و ادارهٔ نامناسب گردشگری در کشور و به‌ویژه در روستاها به چشم می‌خورد که در کوتاه‌مدّت، چه بسا همین اقدامات توسعه‌ای کنترل‌نشده با منافعی اقتصادی نیز همراه بوده، اما در بلندمدّت، به مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی و ایجاد اماکن گردشگری با کیفیت پایین انجامیده است که برای ساکنان محلی زیانبار بوده و بازارهای گردشگری را به سود محل‌هایی که بهتر برنامه‌ریزی‌شده، از دست داده‌اند. ارزیابی‌های متعدد از برنامه‌های توسعه و عمران روستایی در ایران نشان می‌دهد که این برنامه‌ها ناخواسته در راستای توسعهٔ شهری و نادیده گرفتن مشارکت روستائیان در برنامه‌ریزی و توسعهٔ روستایی حرکت کرده‌اند. با این همه، مردم روستایی این توانایی را دارند که بهتر از دیگران به برنامه‌ریزی برای خود بپردازند و راه توسعهٔ خود را با دست خودش مشخص کنند.

گردشگری روستایی این ظرفیت را در اختیار برخی از روستاهای دارای منابع گردشگری قرار می‌دهد تا با استفاده از فرصت پدید آمده، خودش برای آیندهٔ گردشگری روستایی و توسعهٔ روستای خود مشارکت و برنامه‌ریزی کنند. برای توسعهٔ همه جانبه و پایدار روستایی، توسعهٔ گردشگری روستایی از راهکارهای مهم به شمار می‌رود. البته در کنار هر دلیلی برای ترویج گردشگری به مثابه یک ابزار توسعهٔ روستایی، دلیلی معکوس نیز بر ضد آن وجود دارد. با این همه، گرچه گردشگری منادی ایجاد شغل است، اما به لحاظ ایجاد شغل‌های فصلی و پاره‌وقت و درآمدهای پایین نیز مورد انتقاد قرار گرفته است.از نظر پیتر دورند، توسعهٔ اقتصادی عبارت است از بسط امکانات و پرورش قابلیت بشری که برای جلوگیری از فقر ضروری است. تقلیل دامنهٔ فقر عمومی، بیکاری و نابرابری ملازم با توسعهٔ اقتصاد است (ازکیا، ۱۳۷۹. ص: ۱۸). در اغلب

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

مناطق روستایی جهان شغل اصلی روستانشینان کشاورزی است. در مناطق روستایی، مشاغل غیرکشاورزی هم یافت می‌شود، اما آن‌ها از لحاظ اقتصادی در درجهٔ دوم قرار دارند. در برخی مناطق، کشاورزی جنبهٔ کار و کسب و نوعی صنعت را پیدا کرده است، اما در مناطق دیگر بیشتر نوعی شیوهٔ معیشت- یا پیشهٔ خانوادگی- محسوب می‌شود (چیتامبار، ۱۳۷۸ .ص: ۱۰۶). بسیاری از جامعه‌شناسان روستایی بر این باورند که یکی از خصایص اصلی بخش کشاورزی سنّتی در جوامع کشورهای جهان سوم پایین بودن سطح تولید است. براساس این عقیده وقتی کشاورزان به عوامل تولید سنّتی محدود باشند، مقدار کمی به رشد اقتصادی کشور کمک می کنند و این به‌دلیل ناتوانی در به کارگیری عوامل مختلف برای افزایش تولید است. با اصلاح روش‌های سنّتی تولید در این جوامع می‌توان میزان تولید را بالا برد. برای دستیابی به چنین هدفی تاکنون راه‌های متفاوتی برای توسعهٔ روستایی ارائه شده است که مهم‌ترین و با سابقه‌ترین آن‌ها روش مدل ترویج است (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۵. ص:۱۷۶). وجود کار به اندازهٔ کافی برای همه بسیار مهم است؛ زیرا این تنها راه بر طرف ساختن بازتاب‌های ضد تولیدی و ایجاد یک فضای فکری جدید است؛ یعنی در هر کشور، کار چیزی گرانبها محسوب می‌شود و به بهترین نحو مورد استفاده قرار می‌گیرد. یک فرد بیکار یک انسان مأیوس است و درعمل به مهاجرت وادار می‌شود. این توجیه دیگری است برای بیان اینکه موجودیت فرصت‌های کاری، نیاز اصلی است و باید هدف اصلی برنامه‌ریزی اقتصادی باشد. بدون آن، نمی‌توان سیل مردم به طرف شهرهای بزرگ را تخفیف داد تا چه رسد به اینکه از حرکت باز داشت (شوماخر، ۱۳۷۲. ص:۱۳۵). جهان سوم نه تنها گرفتار کمبود اشتغال و سرمایه‌گذاری و عمومیت بیکاری است؛ بلکه با کمبود تکنولوژی، پایین بودن سطح آموزش و مهارت، افزایش بی‌رویه جمعیت و مهاجرت روستائیان به شهرها نیز دست به گریبان است و هیچ یک از این مسائل نوید دور نمایی مثبت و خوش‌بینانه‌ای برای ورود به عصر فراصنعتی نمی‌دهند. بنابراین قبل از هر چیز باید این نارسایی‌ها حل و فصل شود (توسلی، ۱۳۷۵. صص: ۱۲۰-۸۰). شوماخر در کتاب معروف کوچک زیباست به انبوه بیکاران و مهاجرت توده‌وار اشاره می‌کند و حاصل این تحرک جمعیت را فراگرد مسموم‌سازی متقابل می‌داند (شوماخر، ۱۳۷۲. ص:۱۴۷-۱۳۳). همین طور در بیست سال اخیر بر نقش صنایع کوچک روستایی در تأمین اشتغال مولد و کسب امکانات تازه به‌عنوان یک موضوع مهم تحقیقاتی در اقتصاد توسعه مطرح و در میان سیاست‌گذاران و مؤسسات بین‌المللی اعطای کمک‌ها (Donors)، به‌صورت بحث روز در آمده است (C. و Liedholm و E. و Cnuta. ۱۳۷۰. صص: ۲۱۷ - ۱۹۵). در کل این مقاله به دنبال یافتن جوابی مناسب برای سوالات زیر است.

۱. ضرورت ایجاد و گسترش صنایع دستی و فناوری‌های متوسط در توسعهٔ توریسم و اشتغال پایدار در روستاهای ایران چیست؟

۲. انجام این امر چه تأثیری در دستیابی به توسعه پایدار روستایی در کشور ایران خواهد داشت؟

۳. تجارب مفید سایر کشورها در انجام این امر چه بوده است و چگونه می‌توان از این تجارب برای دستیابی به توسعهٔ پایدار روستایی در ایران استفاده کرد؟

روش تحقیق

محدودهٔ جغرافیایی تحقیق، استان خراسان جنوبی و جامعهٔ آماری تحقیق هم تعاونی‌ها و اعضای آن‌ها و مدیران و کارشناسان و کارمندان شرکت‌های تعاونی روستایی و کشاورزی و کارشناسان ادارات جهاد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

کشاورزی، اداره جهاد کشاورزی استان خراسان جنوبی و سازمان تعاونی استان خراسان جنوبی (به‌دلیل ارتباط کاری آن‌ها با تعاونی‌ها) و همین طور کشاورزان نخبه و مددکاران کشاورزی استان خراسان جنوبی هستند. نوع تحقیق از نوع توصیفی، استنباطی، کاربردی است. در انجام تحقیق از دو نوع روش (پارادیم) تحقیق کمّی و کیفی استفاده می‌شود. برای جمع‌آوری اطلاعات از موارد متنوعی همچون کتاب‌ها، مقالات، اسناد و آمار و ... و همین طور پرسشنامهٔ مخصوص کارشناسان و اعضای شرکت‌های تعاونی در بخش کشاورزی و ادارات جهاد کشاورزی و سازمان تعاونی استان خراسان جنوبی و همین طور کشاورزان نخبه و مددکاران کشاورزی استان خراسان جنوبی استفاده شد. روش‌های "مطالعات کتابخانه‌ای، پیمایشی، مطالعه اسناد و مدارک، استفاده از تجارب کشورهای موفق در توسعه پایدار بخش روستایی و کشاورزی مانند ژاپن، کره جنوبی و هندوستان، شناسایی شرکت‌های تعاونی در بخش روستایی و کشاورزی استان خراسان جنوبی، استفاده از سایت‌های اینترنتی و کتابخانه‌های دیجیتالی" و سپس " گردآوری نظرات مسئولان مرتبط با بخش کشاورزی (در سازمان جهاد کشاورزی و سازمان تعاون استان خراسان جنوبی) و کشاورزان نمونه در استان خراسان جنوبی و تجزیه و تحلیل نظرات آن‌ها" و در نهایت " ارائه راهکارها و الگوهای کارکردی در موضوع تحقیق"، از روش‌ها و اهداف اصلی این تحقیق است.

اهمیت موضوع تحقیق

– در خصوص صنعتی کردن مملکت، خواستار یک صنعت ملی و مستقل هستیم که همراه با کشاورزی در خدمت مردم قرار بگیرد؛ نه یک صنعت وابسته به خارج. مردم باید سعی کنند که در بخش کشاورزی و صنایع کوچک فعال باشند و توجه به صنایع بزرگ باعث نشود که صنایع کوچک هم از بین برود (بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی "ره")

– استقلال و عدم وابستگی باید در سطح پایینی و زیرین آغاز شود و در صورتی که هر روستا خودکفا و قادر به مدیریت امورات خود شود؛ آن به دست می‌آید (مهاتما گاندی).

– اگر بتوانیم نظر مقامات و مردم را از پروژه‌های عظیم دور کنیم و توجه آن‌ها را به نیازهای واقعی فقرا جلب کنیم، قادریم در مبارزه پیروز شویم (ای. اف. شوماخر.کوچک زیباست. نقل شده در: رابرت چمبرز.۱۳۸۱. ص:٦٧).

– کارهایی را که باید انجام می‌دادیم، انجام نداده‌ایم و کارهایی را که نباید انجام می‌دادیم، انجام داده‌ایم، پس از سلامتی به دوریم (کتاب دعاهای یومیه. نقل شده در: رابرت چمبرز.۱۳۸۱. ص:۲۲۹).

گردشگری و توسعهٔ روستایی

امروزه رشد جمعیت در مناطق روستایی، بدون سرمایه‌گذاری نظام‌مند برای تقویت زیرساخت‌های اقتصادی و متنوع‌سازی آن‌ها، به گسترش بیش از حد فعالیت‌های تولیدی و متکی بر منابع طبیعی انجامیده و این گسترش ناپایدار نیز به گونه‌ای محسوس به تخریب فزایندهٔ منابع طبیعی موجود منجر شده است.

گذشته از این پیامد منفی، با میزان پایین بهره‌وری نیروی کار در نتیجهٔ ماشینی شدن نامناسب، میزان بالای بیکاری (پنهان و آشکار) در بخش تولیدات روستایی و گسترش فناوری سرمایه‌بر، ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار از طریق گسترش کارکردهای متکی بر منابع طبیعی در پاسخ به خیل عظیم بیکاران روستایی که بی‌بهره از سرمایه و مهارت لازم، ناگزیر با مهاجرت به

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

کلان‌شهرها حاشیه‌نشینی را گسترش می‌دهند، تا حدی غیر ممکن شده است (حیدری چیانه، ۱۳۸۳). در جهان پرتلاطم کنونی، روستاها به کانون تردد انسان‌هایی بدل شده‌اند که برای فرار از زندگی پرهیاهوی شهری و زندگی ماشینی به روستاها سفر می‌کنند. امروزه با توجه به دامنهٔ تقاضا و نیازهای محیط‌های روستایی، گردشگری روستایی رو به توسعه است و روز به روز بر اهمیت و جاذبهٔ خاص آن افزوده می‌شود. در فرایند برنامه‌ریزی منطقه‌ای، می‌توان گردشگری روستایی را ابزاری برای افزایش اشتغال محلی و بهبود کیفیت زندگی و در نتیجه، افزایش سطح رفاه اقتصادی و امکانات اجتماعی منطقه‌ای به حساب آورد (منشی‌زاده، ۱۳۸٤ :۱٦٦). باید برنامه‌ریزی گردشگری در سطح ملی و منطقه‌ای صورت بگیرد تا از این رهگذر، سیاست‌های توسعهٔ گردشگری، طرح‌های مربوط به ساختار، معیارها و استاندارد ملی، امکانات، عوامل نهادی و دیگر عناصر ضروری برای توسعه و مدیریت گردشگری مد نظر قرار گیرد. ازاین‌رو در چارچوب برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای، تهیهٔ برنامه‌های تفصیلی‌تر برای جاذبه‌های گردشگری، گردشگاه‌ها، شهرها و روستاها، و سایر اقسام گسترش گردشگری میسر است (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۷۹ :۱٤). براساس اطلاعات منتشرشده توسط سازمان جهانی گردشگری ملل متحد تا پایان سال ۲۰۰٦، گردشگری رشدی معادل ۷/۲ درصد داشته و حتی در هشت ماههٔ اول سال ۲۰۰٦ نیز با وجود ترس از درگیری‌ها و تروریسم، رشد گردشگری در جهان معادل ٤/۵ درصد بوده است (خبرگزاری میراث فرهنگی، ۱۳۸۵). کارشناسان صنعت گردشگری بر این باورند که از نظر ظرفیت‌های برنامه‌ریزی صنعت گردشگری، ایران جزو ده کشور اول جهان به شمار می‌رود، در حالی که سهم ایران از درآمد بازارهای بین‌المللی صنعت گردشگری بسیار اندک است. با اندکی تعمق، می‌توان به این حقیقت پی برد که صنعت گردشگری در ایران، چنان که باید و شاید، در تولید درآمد و بهبود شرایط اقتصاد ملی و ناحیه‌ای موفق نبوده است (حیدری چیانه، ۱۳۸۳). اصطلاح «گردشگری روستایی» در کشورهای مختلف دارای معانی متفاوتی است. برای مثال در فنلاند، اغلب به معنی اجاره دادن خانه‌های روستایی به گردشگران و تدارک مواد غذایی در روستاهاست؛ در مجارستان، اصطلاحی ویژه برای روستاهای توریستی وجود دارد که فقط به فعالیت‌ها و خدمات تدارک دیده شده در روستاها اشاره می کند و در واقع، حاکی از نوعی گردشگری ارزان در آنجا و درگیر شدن در کشاورزی یا فعالیت‌های محلی دیگری است که چندان برای گردشگر معمول نیست. در اسلوونی بخش مهمی از گردشگری روستایی را گردشگری با خانوادهٔ مزرعه‌داران تشکیل می‌دهد که در آن، گردشگران در کنار خانوادهٔ کشاورزان یا در اتاقی مجزا اقامت می کنند. علاوه بر این، دیدار از مزارع و گردش و صرف غذا در درون مزارع نیز معروف است. در هلند گردشگری روستایی به معنی چادر زدن در مزرعه است و در مسیر مجاور مزارع، با فعالیت‌هایی نظیر قایق‌سواری، پیاده‌روی یا اسب‌سواری پیوند یافته است. در یونان شرط اصلی گردشگری روستایی عبارت است از تدارک صبحانه و رختخواب با اتاق های دارای لوازم زندگی متعارف و پذیرایی با صبحانه‌های متداول که اغلب از محصولات خانگی تهیه می‌شوند (به نقل از: Yu, 2004: 45). گردشگری زراعی و اکوتوریسم نیز زیر مجموعه‌های گردشگری روستایی محسوب می‌شوند. رندل و بازبی گردشگری زراعی را زیر مجموعهٔ گردشگری روستایی تعریف می‌کنند و بر این باورند که گردشگری روستایی مبتنی بر محیط روستاست، اما گردشگری زراعی بر پایهٔ مزرعه و کشاورزی استوار

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

است و میان این دو ارتباطی سست و ضعیف وجود دارد. بنا به توصیف آن‌ها، گذار از گردشگری زراعی عبارت است از گردشگری مزرعه به مزرعه؛ و در مورد کشاورزان دارای این منبع درآمد ثانویه در کنار کشاورزی، این گونه بوده است که به آسانی خود را از فعالیت‌های کشاورزی جدا کرده‌اند. به گفتهٔ آن‌ها با این گذار، فعالیت‌های کشاورزی دیگر ترکیبی ضروری، طولانی و پیوسته نخواهد بود. به نظر می‌رسد که بسیاری از بررسی‌ها نقش مزرعه و کشاورز مبنی بر زمینه‌سازی گردشگری زراعی را تأیید می‌کنند (Fleischer and Tchetchik, 2005). به استناد یکی از مقالات مستدل طبیعت‌گردی، این واژه در اوایل ۱۹۸۰ توسط سبالوس لاسکورین ابداع شده است. او در تعریف واژهٔ طبیعت‌گردی چنین می‌گوید طبیعت‌گردی سفری است به مناطق طبیعی نسبتاً بکر و دست‌نخورده با هدف مطالعه، تحسین و لذت بردن از مناظر، جانوران، گیاهان وحشی منطقه و هرگونه آثار فرهنگی (گذشته و معاصر) که در این مناطق یافت می‌شود (فنل، ۱۳۸۵ : ٥٦). گرچه اکوتوریسم یک راهبرد توسعهٔ اقتصادی بادوام را برای مناطق روستایی و منابع طبیعی ارائه می‌دهد، همچنان بردباری و شکیبایی جوامع روستایی در این راه ضرورت دارد؛ زیرا اکوتوریسم علاوه بر نیاز به مدیریت قوی و دقیق، چه بسا گاهی نیز مردم را به رقابت برخلاف منابع طبیعی وا می‌دارد. ازاین‌رو، نیازی جدی و ضروری به پیگیری توسعهٔ پایدار در فعالیت‌های اکوتوریستی وجود دارد تا مباحث مربوط به اجتماعات محلی، گردشگران و محیط زیست از طریق یک رویکرد مشارکتی بین توسعه و محیط (مشروط به حفظ منافع هر دو) مطرح شوند.

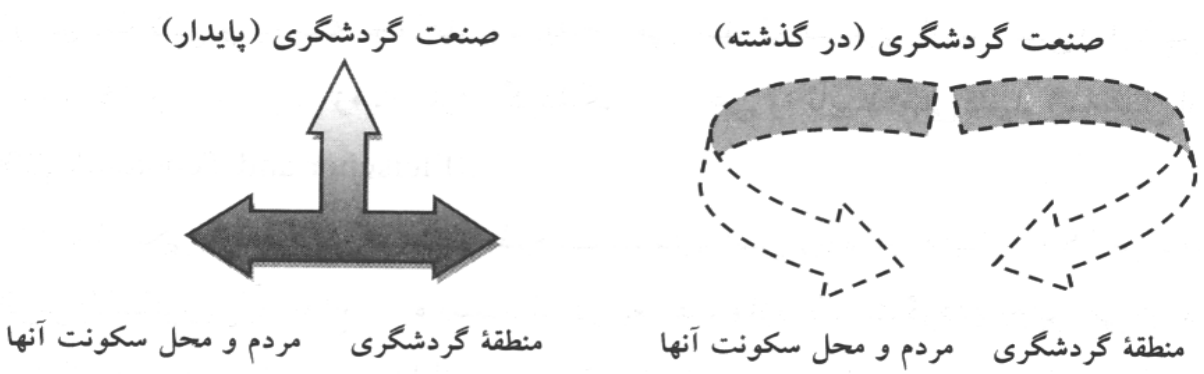
بنابراین، گردشگری روستایی واقعاً به یک ناحیهٔ عمدهٔ «جدید» برای تقاضای گردشگری تبدیل شده و از سوی همهٔ سیاستمداران مورد موافقت جدی قرار گرفته است که در این زمینه، پیگیری‌هایی نیز صورت می‌گیرد. از حدود بیست سال پیش، مفهوم گردشگری پایدار (در نتیجهٔ افزایش بحث‌های مقابله با نبود مدیریت گردشگری) مطرح شده است. به نظر می‌رسد که گردشگری پایدار در مناطق توریستی نتیجهٔ رابطه‌ای سه‌گانه میان مناطق گردشگری، مردم و محل سکونت آن‌ها، مسافرت‌ها و صنعت گردشگری باشد.

در گذشته، صنعت گردشگری بر این رابطهٔ مثلثی غلبه داشت (شکل ۱)(Lane ,1994). اهداف گردشگری پایدار برای تطبیق و تعادل بحران‌های این سه بخش مثلث ایجاد شده است و چنین تعادلی را در مدت زمان طولانی حفظ می‌کند. در واقع گردشگری پایدار به سمت کاهش خطرات فرهنگی و محیطی، رضایت گردشگران و افزایش رشد اقتصادی برای مدت زمان طولانی و حفظ تعادل بین ظرفیت رشد گردشگری و ضرورت‌های زیست‌محیطی در منطقه گرایش دارد (Lane,1994).

مفهوم پایدار در گردشگری روستایی با پیگیری اهدافی چندگانه امکان تحقق خواهد داشت و نباید فقط بر پایهٔ محافظت از منابع طبیعی استوار باشد.

اهداف مورد نظر باید مطابق با موارد زیر باشد. تقویت فرهنگ و خصوصیات جوامع میزبان؛ تقویت چشم‌اندازها و سکونتگاه‌ها؛ تقویت اقتصاد روستا؛ تقویت صنعت گردشگری که برای مدت زمان طولانی دوام داشته باشد؛ افزایش آگاهی‌ها و اطلاعات در رابطه با بازار گردشگری که در صورت عدم تداوم درازمدّت آن، بر اثر گوناگونی فعالیت‌های اقتصادی در روستا، خطراتی را در پی دارد؛ و ایجاد برنامه‌های گردشگری پایدار که براساس یک محدودهٔ گسترده از تحلیل‌های منطقه‌ای و بیشتر تاریخی استوار باشد (Heneghan, 2002).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]



شکل ۱. گردشگری در گذشته و گردشگری پایدار.

مفاهیم اولیهٔ گردشگری پایدار اولین بار توسط جانک کریپندورف و دیگران در ۱۹۸۰ بیان شد و از آن پس در جاهای بسیاری تمرین و آزمایش شده که نشانه‌های آن موارد زیر است، تحلیلی از نیازهای اجتماعی، اقتصادی، بوم شناختی و فرهنگی منطقه؛ تحلیلی از ظرفیت‌های گردشگری و محدودیت‌های توسعهٔ آن در آینده؛ استفاده از گردشگری به مثابه ابزاری برای اصلاحات اجتماعی، اقتصادی، بوم‌شناختی و فرهنگی منطقه؛ ارزیابی قوی از مشارکت محلی در فرایند تهیهٔ برنامه و تصمیم‌گیری برای تداوم آن؛ مد نظر قراردادن ظرفیت‌های گردشگری و نوع و مقیاس توسعهٔ آن؛ استقرار فرصت‌ها و راهبردهای بازاری بر حسب راهبردهای گردشگری پایدار، برنامه‌های آموزشی برای بازار و مشاغل؛ بیمه و تأکید بر ضرورت حمایت از کشاورزان؛ و راهبردهای طولانی (پنج تا ده ساله برای سازگار شدن)، البته برای داشتن کارآیی، باید فهرستی از اولویت‌ها و برنامهٔ کاری یک ساله حداقل در طول سه سال داشته باشیم (Heneghan, 2002). امروزه گردشگری روستایی از مردمی‌ترین اشکال گردشگری محسوب می‌شود (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵ :۲۰۱). جاذبه‌ها، امکانات و قابلیت‌های توسعهٔ گردشگری در نواحی روستایی کشور ما بسیار متنوع وگسترده است؛ با این همه، تاکنون این جاذبه‌ها چندان شناخته و معرفی نشده و بهره‌برداری‌های لازم از آن‌ها به عمل نیامده است. در ایران، تاکنون بیش از ۳۵۶ روستای هدف گردشگری تعیین شده و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مسئول تدوین و تهیهٔ اطلاعات و آگاهی‌های لازم از ویژگی‌های این روستاها شده است. مطالعات گوناگون نشان داده است که ورود گردشگران شهری به جامعهٔ روستایی بروز سلسله کشمکش‌هایی میان دو شیوهٔ زندگی و نبود امکان ادغام یکی در دیگری را موجب شده است (لانکوار، ۱۳۸۱ :۹۱). نتکون نیز روشن کرده است که گردشگری در یک جامعه گروه‌های انسانی متفاوت را به بازشناسی و مقایسه وا می‌دارد. بنابراین، طبقات بالاتر مردم می‌توانند در زندگی گردشگران مشارکت داشته باشند، اما به دلایل سیاسی – اجتماعی به‌ویژه در جوامع کشاورزی، ترجیح می‌دهند در محیط بستهٔ خود زندگی کنند. در این جوامع، هنوز مخالفتی همه جانبه و سازش‌ناپذیر یا مخالفتی سرد و خشک اما با تفاوت‌های جزیی وجود خواهد داشت؛ زیرا برای دوستی با فیلبان، باید خانه‌ای در خور فیل بنا کرد. بونیکور می‌گوید: «با اینکه این کار اشتباه است،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

گردشگری به خودی خود اشاعهٔ فحشا و خودفروشی، اعتیاد به مشروبات الکلی و قاچاق را سبب نمی‌شود، اما بدون شک بر این مسائل اثر می‌گذارد و آن‌ها را گسترش می‌دهد (لانکوار،۱۳۸۱ : ۹۱). در زمینهٔ ارتباط بین گردشگری و توسعهٔ روستایی سه دیدگاه مطرح است. دیدگاه اول گردشگری را به مثابه راهبردی برای توسعهٔ روستایی به‌کار می‌گیرد. در دیدگاه دوم، گردشگری به مثابه سیاستی برای بازساخت سکونت‌های روستایی مورد توجه قرار می‌گیرد. در دیدگاه سوم، گردشگری روستایی به مثابه ابزاری برای توسعهٔ پایدار و حفاظت از منابع طبیعی مطرح است؛ این دیدگاه خواهان رشد بلندمدّت گردشگری بدون آثار مخرب بر زیست بوم‌های طبیعی است (رضوانی و صفایی، ۱۳۸٤). برخی عوامل کاهش آثار گردشگری روستایی به مثابه ابزاری برای توسعهٔ روستایی عبارت اند از تعداد محدود سرمایه‌گذاران در مناطق روستایی، بعضی سرمایه‌گذاری‌های حفاظت از منابع طبیعی؛ کوچک بودن مقیاس و گوناگونی منابع طبیعی در آن مناطق روستایی که تعداد سرمایه‌گذاران انگشت‌شمار است؛ ناقص بودن بازار و تهیه کردن محصول؛ فقدان سیاستی برای مدیریت توسعه و بازار گردشگری روستایی (Heneghan ,2002).

نگاهی بر راهبرد صنعتی شدن روستاها در فرایند توسعه

امروزه واژهٔ صنایع روستایی و صنعتی شدن روستاها در ادبیات برنامه‌ریزی توسعه در کشورهای مختلف دنیا از جمله کشورهای در حال توسعه نظیر چین، هندوستان، مالزی، مصر و ... از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و این مقوله سهم چشمگیری در ایجاد اشتغال، افزایش در آمد و بهبود معیشت روستانشینان و... ایفا می کند.

تا قبل از دهه ۱۹۵۰ به صنایع کوچک و روستایی توجه چندانی نمی شد، اما در دههٔ ۵۰ بسیاری از کشورهای در حال توسعه برای مقابله با بیکاری و فقر برنامه‌ریزی وسیعی را برای گسترش این صنایع به عمل آوردند. در این خصوص کشورهایی نظیر چین، هندوستان، کره جنوبی و اندونزی نسبت به سایر کشورها اهمیت و اولویت بیشتری را برای صنایع کوچک و روستایی قائل شدند؛ ولی باوجود توجه کشورهای در حال توسعه طی چند دههٔ گذشته به صنایع روستایی، هنوز هم بعضی از این کشورها در مورد صنعتی‌سازی روستاها و شناخت‌شناسی مفهوم صنایع روستایی با چالش مواجه هستند. ایران نیز پس از انقلاب اسلامی و طی دو دههٔ گذشته از طریق وزارت جهاد سازندگی، مقولهٔ صنایع روستایی را بیش از گذشته مورد توجه قرار داده و با ترسیم اهداف زیر

الف) کمک به عمران و توسعه پایدار روستاها در برای بهبود وضع اقتصادی اجتماعی روستانشینان از طریق

۱. جلب مشارکت مردم در سرمایه گذاری برای ایجاد و توسعهٔ صنایع روستایی (تبدیلی، کوچک و دستی).

۲. فراهم کردن زمینه‌های اشتغال و افزایش درآمد برای روستانشینان و تحقق عدالت اجتماعی.

۳. زمینه‌سازی برای بهره‌برداری بهینه از امکانات و قابلیت‌های مناطق روستایی برای تنوع‌بخشی به فعالیتهای اقتصادی در این مناطق.

٤. ارتقای دانش فنی و مهارت روستانشینان و افزایش بهره‌وری نیروی کار روستایی.

۵. پشتیبانی از فعالیت‌های بخش کشاورزی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

ب) تولید و تأمین بخشی از کالاهای مورد نیاز کشور.

ج) کمک به افزایش صادرات غیرنفتی.

اقدامات و عملکرد چشم‌گیری در خصوص صنایع روستایی داشته که به‌صورت خلاصه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. برای تحقق این اهداف، ادارهٔ کل طرح‌های صنعتی و بهره‌برداری از بدو تأسیس تا پایان نیمهٔ اول ۱۳۷۹ نسبت به صدور ۱۲۸۱۹ فقره مجوز تأسیس با پیش‌بینی سرمایه‌گذاری ۷۲۵۸ میلیارد ریال و میزان اشتغال ۱۷۲۵۷۲ نفر اقدام کرد. از این تعداد ٤٥٩٢ طرح با سرمایه گذاری ثابت ۱۵۸۲ میلیارد ریال و ایجاد اشتغال ۵۳۹۸۳ نفر به مرحله تولید و بهره‌برداری رسیده‌اند.

علاوه بر این، به منظور اصلاح خطوط تولید و بهسازی کارگاه‌های صنعتی موجود روستایی و بهداشتی کردن آن‌ها و بهره‌مندی از تسهیلات بانکی و نیز نظارات و ارائهٔ خدمات مورد نیاز به این کارگاه‌ها با هدف افزایش کمی و کیفی تولیدات آن‌ها بالغ بر ۳٦۰۰۰ فقره مجوز کارت شناسایی صادر و برای تثبیت اشتغال ۷٦۰۰۰ نفر اقدامات لازم صورت پذیرفته است.

همچنین برای ارائهٔ خدمات زیربنایی صنعتی و ترغیب سرمایه‌گذاران و جلوگیری از تعرض به زمین‌های کشاورزی و رعایت موازین زیست محیطی و صرفه‌جویی در هزینه‌های سرمایه‌گذاری اقدام به مطالعه و احداث ۱۷۰ ناحیهٔ صنعتی روستایی شده که از این تعداد ۹۰ ناحیه به مرحلهٔ بهره‌برداری رسیده است و در این نواحی ۳٤۹۰ واحد تولیدی قابل استقرار بوده که زمینه اشتغال ۵۰۱۲۰ نفر را فراهم خواهد کرد. ایران نیز با وجود توجهات و این اقدامات، در خصوص صنعتی شدن روستاها و شناخت مفهوم صنایع روستایی با چالش روبه‌روست (طاهر خانی، م. ۱۳۷۹. صص:٤-۱).

نگاهی بر تجارب موفق کشور چین در صنعتی شدن مناطق روستایی

برای دستیابی به الگوی بهینهٔ صنعتی شدن روستاها در دورهٔ بعد از اصلاحات در چین، نقش عوامل زیر قابل توجه است.

۱. انعطاف‌پذیری بالا: بسیاری از سرمایه‌گذاری‌های روستایی در چین از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردار هستند به طوری که سهولت در تغییر خط تولید بنابر مقتضیات بازار از ویژگی‌های بارز این صنایع محسوب می‌شود.

۲. سرمایه‌گذاری‌های کم هزینه: سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده توسط دولت در مناطق روستایی با هزینه‌های کم صورت گرفته است به طوری که ایجاد اشتغال برای هر فرد در شهر با سرمایه‌ای معادل ۱۵۰۰۰ یوان و در مناطق روستایی تنها ۱۰ درصد این مبلغ امکان‌پذیر بوده است.

۳. مدیریت پویا: براساس آمارهای موجود ۳۰ درصد از سرمایه‌گذاری‌های روستایی از مدیریت بسیارخوب ، ٤۰ درصد متوسط، ۲۰ درصد ضعیف و فقط ۱۰ درصد مدیریت بسیار ضعیفی داشته‌اند.

٤. جهت‌گیری به سوی گروه‌های هدف: از آنجا که صنایع روستایی درآمد سرانهٔ بیشتری را نسبت به بخش کشاورزی برای گروه‌های کم درآمد روستایی ایجاد میکند، بیشترین توجه دولت به استقرار در مناطق روستایی، معطوف به افزایش درآمد گروههای کم درآمد بوده است.

۵. حمایت و گسترش واحدهای صنعتی روستایی با مالکیت‌های خصوصی و کاهش تصدی گری دولت به‌خصوص از اواسط دههٔ هشتاد: بنابر اطلاعات موجود در خصوص مقایسه الگوی رفتاری کارگران جدید در واحدهای صنعتی روستایی خصوصی با واحدهای تولید

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

اشتراکی قبل از اصلاحات، انگیزهٔ بیشتری در فعالیت مشاهده شده است. در گذشته، ایجاد انگیزه از طریق تیم‌ها انجام گرفته و سود کار نیز بنابر منافع حاصل از تولید بدون توجه به بهره‌وری تولید توزیع می‌شد، در نتیجه پیوند معناداری میان بهره‌وری نیروی کار، سودآوری سرمایه‌گذاری‌ها و درآمد حاصل از آن وجود نداشت. درحالی که سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده با مالکیت‌های خصوصی حتی در نوع سازماندهی جمعی و تعاونی آن، انگیزه فعالیت را به‌طور مستقیم افزایش داده و بین دستمزدها و بهره‌وری پیوند قابل قبولی ایجاد می‌کند.

٦. تکنولوژی کاربر با هدف ایجاد اشتغال در بخش غیر کشاورزی

۷. ایجاد روابط منطقی میان صنایع روستایی، صنایع مدرن و بخش کشاورزی

۸. سرمایه‌گذاری‌های وسیع، کوچک مقیاس به‌خصوص در پنج صنعت اصلی موسوم به صنایع کوچک مقیاس پنجگانه این صنایع؛ شامل آهن، فولاد، صنایع کود شیمیایی، ماشین‌آلات کشاورزی و صنعت سیمان است که در مناطق روستایی استقرار یافته‌اند. این صنایع کاملاً منحصربه‌فردند؛ زیرا چین تنها کشوری است که این محصولات را در ابعاد کوچک مقیاس و با استفادهٔ نسبی از فناوری‌های کاربر تولید می‌نماید.

۹. استقرار صنعت در مناطق روستایی همگام با برنامه‌های توسعهٔ همه جانبه روستایی. در فرایند برنامه‌ریزی توسعهٔ روستایی، راهبرد صنعتی شدن روستایی بخشی از فرایند راهبرد توسعهٔ همه جانبهٔ روستایی محسوب می‌شود.

۱۰. تفکر ایده‌آل توسعهٔ صنعتی در مناطق روستایی: این تفکر که با الهام از نظرات تی.اس.پاپولا پایه‌گذاری شده است بر همگامی و همراهی تولید توأم با رشد مصرف روستایی تأکید دارد.

۱۱. رعایت منطقی گذار از بخش کشاورزی به بخش صنعتی در روستا، با شعار

"ترک زمین اما نه روستا، داخل شدن به کارخانه اما نه در شهر"

۱۲. اتخاذ تدابیر مناسب برای مکان‌یابی صنایع در مراکز روستایی منتخب (طاهر خانی، م. ۱۳۷۹. صص:۱۸۷-۱۸٤).

فناوری مناسب در توسعهٔ روستایی

به تازگی آگاهی‌های عمومی در زمینهٔ اینکه نقش فناوری در زندگی انسان‌ها چیست، رشد کرده است. بخشی از این آگاهی از آنجا ناشی می‌شود که تشخیص داده شده که آثار فناوری لزوماً مثبت نیست. در این رابطه بحثی به‌وجود آمده که آثار مثبت و منفی فناوری و فرایندی که آن را به‌وجود می‌آورد را دربر می‌گیرد. ابعاد اجتماعی خود تکنولوژی و آثار اجتماعی آن به‌عنوان موضوعات مرکزی این مشاجره هستند. قسمت اعظم اندیشه در این مشاجره در مورد این است که آیا یک دسته از فناوری‌ها از دستهٔ دیگر مناسب‌ترند یا نه؟ در حقیقت بحث فناوری مناسب از این اندیشه حساس سرچشمه می‌گیرد که آثار فناوری به اصطلاح نوین در کشورهای پیرامونی چیست. برای تفهیم چنین اندیشه‌ای نیاز به این است که ابتدا ماهیت تکنولوژی در کشورهای پیرامونی را تبیین کنیم. با تبیین این ماهیّت است که «تکنولوژی مناسب» به‌عنوان یک مفهوم، برای ما جا خواهد افتاد. این مفهوم مانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی به دنبال خود ریشه‌های فکری و اندیشه‌ای را یدک می‌کشد. شناخت این تفکرات باعث می‌شود تا مفهوم تکنولوژی مناسب ریشه‌یابی بشود.

اگر یک دسته از فناوری‌ها مناسب شناخته شوند، پس باید دارای خصایص ویژه‌ای باشند. براساس اینکه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

مناسب بودن فناوری برای چه جامعه‌ای است، خصایص آن نیز متفاوت است. هدف ما بررسی تکنولوژی مناسب برای جوامع روستایی کشورهای پیرامونی است. بنابراین آن دسته از فناوری‌ها که مناسب جوامع روستایی کشورهای پیرامونی است، دارای طرح و الگوی ویژه‌ای هستند که باید مشخص شود. اما فقط بیان اینکه این فناوری چه خصایصی دارد، کافی نیست. باید معین کرد که فناوری مناسب جوامع روستایی کشورهای پیرامونی چگونه انتخاب می‌شوند؛ زیرا هر پدیده‌ای که در جامعه‌ای گسترش یابد دارای آثار آنی و درازمدّت است. بدون شک از روی خصایص و الگوی هر فناوری می‌توان آثار احتمالی آن را بیان کرد. البته این فقط یک پیش‌بینی است که در محدودهٔ علوم اجتماعی میسر است. تحقیق در هر پدیدهٔ اجتماعی اگرچه پاسخ‌یابی به دسته‌ای از سؤالات نامکشوف است، اما خود باعث ایجاد سؤالات جدید می‌شود. امروزه در بسیاری از جوامع نه تنها مسئلهٔ فناوری مناسب مورد بحث و مجادله است، بلکه بسیاری از کشورها در عمل طرح‌هایی در این زمینه پیاده کرده‌اند. اجرای طرح‌های فناورانهٔ مناسب برای کشورهای به‌کار گیرندهٔ این نوع فناوری، مسائل مورد تحقیق جدیدی را به‌وجود آورده است. با ملاحظهٔ این مسائل می‌توان مشخص کرد که قبل و بعد از پیاده کردن طرح‌های فناورانه مناسب، چه مسائلی را باید مد نظر قرار داد (لهسایی زاده. ۱۳۷۹ و ۱۳٦۵).

ویژگی‌های فناوری در کشورهای پیرامون

کشورهایی که امروزه معروف به کشورهای پیرامونی هستند، قبل از اینکه خصیصهٔ پیرامونی را پیدا کنند، دارای تکنولوژی و صنعت ملی خود بوده و کالاهای صنعتی خاص خود را در زمینه‌های مختلف تولید می‌کرده‌اند. این کالاها در بسیاری موارد به لحاظ کیفی در جهان بی‌نظیر بوده‌اند.

رشد و توسعه صنعت و فناوری همراه با بسط و گسترش نظام سرمایه‌داری در کشورهای غربی فرایند به زیر سلطه کشیدن مستعمرات و سرزمین‌های خارجی را تسریع کرد. صنایع ملی و دستی کشورهای زیر سلطه در مقابل یورش کالاهای ساخته‌شدهٔ کشورهای غربی نابود شدند و دیگر جنبه‌های اقتصاد این کشورها نیز نه برای تأمین نیازهای داخلی، بلکه در رابطه با سلطه استعماری و امپریالیستی قرار گرفت و امکان توسعه مستقل را از دست دادند. در این زمینه با شروع صدور سرمایه و سرمایه‌گذاری کشورهای غربی در فرایند تولید صنعت کشورهای پیرامونی، فرایند صنعتی شدن وابستهٔ این کشورها شروع شد که حاصل آن وابستگی صنعتی کشورهای پیرامونی است. صنعت وابسته به صورت‌های گوناگون به کشورهای پیرامونی منتقل می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است.

۱. پروانهٔ ساخت: در این نوع انتقال، دارندهٔ فناوری که حق اختراع را در اختیار دارد، این حق را در مقابل کسب امتیازات مشخص به استفاده‌کننده واگذار می‌کند.

۲. ایجاد کل سیستم تولیدی: در برخی قراردادهای انتقال فناوری، خریدار فناوری، ایجاد یک سیستم تولیدی جدید را به عرضه کنندهٔ فناوری واگذار می‌کند و مؤسسهٔ انحصاری خارجی اجرای کلیهٔ فعالیت‌ها را از مقدماتی‌ترین عملیات تا راه‌اندازی و تحویل آن برای تولید در اختیار می‌گیرد.

۳. کنترات فرعی: در بعضی نمونه‌ها، بجای این‌که کل عملیات ساخت توسط خریدار تکنولوژی یا عرضه‌کنندهٔ صنعت صورت بگیرد، بخشی از عملیات به منبع سومی به‌عنوان کنترات فرعی واگذار می‌شود. صنعتی که توسط جهان غرب به کشورهای پیرامونی انتقال داده می‌شود، دارای آنچنان ویژگی‌هایی است که محدودیت‌ها و موانع عمده‌ای را

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

در راه توسعهٔ صنعتی و اقتصادی این کشورها بـه شـرح زیر پدید می‌آورند.

اولاً، ارائـه‌دهنـدهٔ انحصـاری صـنعت، تنهـا بـه نفـع خصوصی خود می‌اندیشد و مسلم است که از این رهگذر به ضرورت‌هـا، نیازهـا و منـافع کشـور خریـدار فنـاوری توجهی ندارد.

ثانیاً، این تکنولوژی اغلب سرمایه‌بر بـوده و حـداقل ضرری که وارد می‌کند، ایجاد بیکاری و توزیـع ثـروت در دست عدهٔ محدودی از افراد جامعه است.

ثالثاً، این نوع فناوری، وابسته به قطعات و کالاهای واسطه وارداتی اسـت کـه وابسـتگی شـدید صـنعتی را شدت می‌بخشد.

رابعـاً مـانع از انتقـال فنـاوری صـنایع سـرمایه‌داری می‌شود. این نوع فناوری در کشورهای پیرامونی که بیشتر در مراکز بزرگ شهری متمرکز است، هزینه‌ها و شرایط خاص و سنگینی برای کشورهای پیرامونی به ارمغان می‌آورد.

از طرف دیگر این فنـاوری دارای محـدودیت‌هـایی برای این دسته از کشورهاست.

۱. محدودیت صادرات، ۲. محدودیت میـزان تولیـد، ۳. محدودیت عدم استفاده از روش‌ها و تکنیک‌های مشابه و ٤. محدودیت خرید مواد و قطعات. مجموعهٔ این شرایط و محدودیت‌های صنعتی، وابسـتگی صـنعتی و در نهایـت وابستگی اقتصادی کشورهای پیرامونی را تشدید می‌کند.

مسئله‌ای را که نباید در اینجا از قلم انداخت این است کـه به لحاظ صف بندی اقتصادی- اجتمـاعی نظـام غربـی بـا نظام‌های سنّتی در کشورهای پیرامـونی، صـنایع روسـتایی این کشورها دارای فناوری خاص بوده و در مقابل هجـوم فناوری غرب مقاومت و سـعی در بقـای خـود مـی‌کننـد. اگرچه این صنایع مقاومت می‌کنند، اما بـه لحـاظ سـاخت تکنولوژی وارداتی و روابط بازاری کمک‌کننده بـه فـروش کالاهای ساخت فناوری‌های جدید، صنعت سنّتی روستایی زیر ضربات تکنولوژی غربی یا از بین می‌رود یا به تغییر برای منافع فناوری‌های نو تن می‌دهد. صـنایع روسـتایی کشورهای پیرامونی؛ شامل سـه رشـتهٔ عمـده اسـت کـه عبارت‌اند از: صـنایع تبـدیلی، صـنایع دسـتی و صـنایع کوچک. صنایع تبدیلی به صـنایعی گفتـه مـی‌شـود کـه ارتباط مستقیم با محصولات کشاورزی و دامداری دارد. در بیشتر کشورهای پیرامونی صـنایع تبـدیلی آن چنـانی در روستاها وجود ندارد و به همـین علـت محصـولات کشاورزی روستائیان با بهای پایین از آن‌ها خریـداری و به مراکز شهری برای فرآوری منتقل می‌شـود کـه سـود سرشـار تبـدیل محصـولات کشـاورزی، بـه کیسـه سرمایه‌داران شهری سرازیر مـی‌شـود، بـدون اینکـه بـه اقتصاد روستا چیزی بیفزاید. بخش دوم، صـنایع دسـتی اسـت کـه در روسـتاهای کشـورهای پیرامـونی قـدمت بسـیاری دارد و از دیربـاز روسـتائیان بـه آن مشـغول بوده‌اند و هنوز هم گروه کثیری از روستائیان از ایـن راه امرار معاش می‌کنند. این صـنایع در وضـعیت متضـادی قـرار دارنـد. از یـک طـرف رشـته‌هـایی از آن ماننـد شال‌بافی، گیوه‌دوزی و سفالگری زیر ضربات وارده از تولید انبوه ماشینی شهری در حال اضـمحلال هسـتند، در حالی که دسته‌ای دیگر چون قالی‌بـافی بـه علـت تمایلات افراد شهری و غربی بـه ابتیـاع آن، در حـال شکوفایی هستند.

البته این بخش به فرایندهای جدیدی مبتلا شده اسـت (از آن جملـه اسـت تولیـد سـرمایه‌ای شـدن). بخش سوم صنایع روسـتایی؛ شـامل صـنایع کوچـک است که در واقع، تـأمین‌کننـدهٔ نیازهـای کشـاورزی، دامپروری و مکمل و زمینه‌ساز خـودکفـایی روسـتایی است. این بخش از صنایع روستایی بـه‌دلیـل نـاتوانی در رقابت با کالاهـای سـاخت شـهری در بسـیاری از روستاهای کشورهای پیرامونی از بـین رفتـه اسـت و

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

امروز خیل روستائیان را در بـازارهای شـهری بـرای تأمین مایحتاج تولیدی خود می‌بینیم.

با استقرار صنایع کوچک در روستاها، می‌توان بخـش اعظمی از نیازهای روستائیان را در مناطق روستایی تـأمین کرد تا روستایی مجبور نشود برای تأمین کوچک‌ترین نیـاز خود به شهر بیاید. شرایط فناوری در کشـورهای پیرامـون و سقوط صنایع روستایی در این کشورها بر پایه گرفتاری‌هایی است که فناوری‌های جدید در این بخش از جهان بـه‌وجـود آورده و باعث شده تا افرادی ماهیّت فناوری‌های موجـود را زیر سؤال برده و بـه دنبـال پدیـده‌ای تـازه بـه‌نـام «فنـاوری مناسب» در مقابل فناوری نامناسـب بگردنـد. ایـدهٔ فنـاوری مناسب برای اولین بار توسـط ای. اف. شـوماخر ابـراز شـد. مسئلهٔ فناوری مناسـب گسـترش یافـت تـا شکسـت انتقـال فناوری غربی برای کاهش فقر در کشورهای جهان پیرامـونی را نشان دهد. به دنبـال بحـث شـوماخر، آمـوری لـوووینز بحث فناوری مناسب را براساس نقد فناوری نامناسـب بـه شرح زیرارائه کرد.

وسـائل تولیـدی کـه سـرمایه‌بـر، پیچیـده، پردامنـه، متمرکز، منبع‌بر، منبع تلف‌کن و وابسته به منابع غیـرمحلـی است، دارای آثـار اجتمـاعی جبـران‌ناپـذیری اسـت. ایـن فناوری‌های علمی- صنعتی، مردم را از اشتغال بر انداختـه و آن‌ها را نسبت به جامعه بیگانه می‌کند. آن‌ها که بـه کـار خود ادامه می‌دهند نسبت به کار بیگانه می‌شـوند. حاصـل آن، فراوانی بـرای عـده قلیلـی و بـی‌چیـزی و فقـر بـرای توده‌های مردم است. واحدهای اجتمـاعی جامعـه وابسـته و آسیب‌پذیر به وقایع خارجی ماورای کنترل خود می‌شوند. این فناوری‌ها به لحاظ محیطی مخـرب بـوده و در نهایـت سـبک زندگی را به هم مـی‌زننـد. در مقابـل، فنـاوری مناسـب یـک جنبش اجتماعی است و باید بـه‌عنـوان یـک جنـبش شـناخته شود. در حقیقت فناوری مناسب، کوششی برای به تحـرک در آوردن کنش جمعی برای تعهد و تحول اسـت. تحـولی کـه از نظر تحریک شدگان به لحاظ اخلاقـی صـحیح و ضـروری است. منظور از فناوری مناسب این است کـه هـر فنـاوری باید به‌طور مناسب برای شرایطی خاص کـه در آن شـرایط فناوری مورد نظر قرار است پیاده شود، طـرح یـا انتخـاب شود. درست است که فناوری عبارت است از مجموعه‌ای از فرایندهای فیزیکی، روش‌ها، فنـون، ابـراز و تجهیـزات، ماشین‌آلات و مهـارت‌هـایی کـه توسـط آن‌هـا کالاهـایی ساخته می‌شود یا خدماتی ارائه می‌شود، اما مناسـب بـودن این فناوری از محیطی به محیط دیگر متفاوت است؛ زیـرا هر محیطی دارای شرایط اجتماعی، اقتصـادی، اعتقـادی و سیاسی خاص خود است که نظام ارزش‌های آن جامعه را معین می‌کنند. این نظام ارزش‌هاست که محـرک ایجـاد و انتخـاب یـک دسـته از فنـاوری‌هـای خـاص بـه نـام تـکنولوژی مناسب می‌شود (لهسایی‌زاده. ۱۳۷۹ و ۱۳٦۵).

فنـاوری مناسـب بـرای توسـعهٔ نـواحی روستایی کشورهای جهان سوم

ای. اف. شـوماخر (۱۳۷۲ .صـص:۱۳٤-۱۳۳) می‌گوید که فرصـت‌هـای کـاری فقیـران روسـتایی در کشـورهای بـه اصـطلاح در حـال توسـعه، آن چنـان محدود است که نمی‌تواند گریزگاهی از بینوایی باشد.

آن‌ها یا به‌طور ناقص اشتغال دارند یا به کلـی فاقد اشتغال هسـتند و هنگـامی کـه کـاری مـی‌یابنـد، بهره‌زایی آنان فوق‌العاده پایین اسـت. پـاره‌ای از آن‌هـا قطعه زمینی را در اختیار دارند، امااغلب بیش از انـدازه کوچک است. بسیاری از ایشان هـیچ زمینـی ندارنـد و امیدی هم برای تملک ندارند. آن‌ها به‌طور ناقص به‌کار مشغول هستند یا به کلی بیکارند؛ به همین دلیل راهـی شهرهای بزرگ می‌شوند. اما در شهرهای بـزرگ هـم کاری بـرای آن‌هـا وجـود نـدارد و عـلاوه بـر آن از مسکن هم بی‌بهره‌اند. به هر تقدیر، به سوی شهرهای

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

بزرگ هجوم می‌آورند؛ زیرا در مقایسه با روستاها که در آن‌ها هیچ فرصتی وجود ندارد در شهرهای بزرگ فرصت‌هایی برای یافتن بعضی کارها وجود دارد. شوماخر در کتاب معروف کوچک زیباست، فناوری متوسط را که از نظر هزینه و پیچیدگی در بینابین فناوری بومی سنّتی و فناوری پیشرفته سرمایه‌بر غرب است، دارای قابلیت کاربرد فوق‌العاده وسیعی در کشورهای جهان سوم می‌دانند. (لهسایی‌زاده. ۱۳۷۹ .صص:۱۰۰-۷۰) خصوصیات فناوری مناسب در بخش روستایی کشورهای در حال توسعه در موارد بیان شده است.

۱. این فناوری دارای هزینهٔ پایین و سرمایهٔ کم بوده و به آسانی قابل حصول است.

۲. به لحاظ سرمایه‌گذاری، سرمایه اش توزیعی بوده؛ شامل مؤسسات کوچک و تنوع در محتواست.

۳. این تکنولوژی دارای دامنهٔ کم، قابل تعمیر، بادوام، مطمئن، ایمن، ساده و پیشرفته است.

٤. به لحاظ تصمیم‌گیری، نامتمرکز و دموکراتیک است و تولید تحت کنترل به‌کارگیرنده فناوری و مصرف‌کنندهٔ محلی است.

۵. فناوری مناسب دربر گیرندهٔ نوآوری محلی، توسعه و انتشار از پایین به بالا و در ارتباط با احتیاجات اساسی مردم است.

٦. این فناوری کاربر بوده و ایجاد مشاغل با معنی می‌کند.

۷. فاقد پیچیدگی فناوری نامناسب بوده و از تقسیم کار پایین وسایل، برخوردار است. روابط تولیدی ناشی از آن غیرخصمانه بوده و آزادی، باز بودن و خودتکمیلی در کار را داراست.

۸. تأکید بر تولید محلی برای نیازهای محلی است. همچنین تأکید روی کیفیت زندگی است نه فقط رشد اقتصادی.

۹. ایجاد اشتغال کامل، سطح زندگی متوسط و اختلاف در آمد را کم می‌کند.

۱۰. دارای مصرف ذخیره‌وار منابع داخلی (به‌ویژه منابع ترمیم نشدنی که برخوردهای بالقوه بر سر منابع را کم می‌کند) است.

۱۱. به لحاظ محیطی توسعهٔ مناسبی ایجاد می‌کند و کیفیت محیط را حفظ می‌کند. شیوه‌ای که فناوری مناسب با خصوصیاتی که در بالا گفته شد انتخاب و در روستاها به‌کار گرفته می‌شود باید در چارچوب مشارکت عامه باشد. یکی از اصول اولیهٔ این است که بر اساس ظرفیت فناورانه مردم محلی و توانایی منابع محلی، باید این انتخاب و به‌کارگیری، پایه‌گذاری شود تا اینکه بتوانیم فرایند خود – تولید و خلاقیت فناورانهٔ داخلی را به‌وجود آوریم.

صنایع دستی روستایی

منظور از صنایع دستی روستایی آن نوع از صنایع ساده و بدون پیچیدگی تکنیکی است که در روستا منبع

در آمد و شغل تکمیلی محسوب می‌شود و روستائیان در مواقع بیکاری فصلی بدان می‌پردازند. خانوار روستایی از مواهب صنایع دستی استفاده می‌کند تا بدین وسیله بتواند هم از اتلاف وقت خود جلوگیری کند و هم کالایی را تولید کند و درنهایت به نیازهای مصرفی خانوادهٔ خود پاسخی بدهد. صنایع دستی روستایی در واقع، مکمل فعالیت‌های زراعی و دامپروری دهقانان است. این بخش از فعالیت تولیدی، که کار زنان و کودکان است، جنبهٔ تولید خانوادگی دارد و بر تولید افزارمندی مبتنی نیست. ازاین‌رو، بیشتر به مصرف خانوارهای روستایی می‌رسد و تنها مازاد آن به بازار عرضه می‌شود. نوع صنایع دستی و روستایی تابع محیط جغرافیایی و طبیعی است؛ زیرا این محیط است

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

که مواد اولیهٔ صنایع را در اختیار مردم قرار می‌دهد. از سوی دیگر، توسعهٔ صنایع دستی حرفه‌ای در مناطق مختلف کشور تحت تأثیر توزیع منطقه‌ای میزان بارندگی و مقدار آب منطقه قرار دارد. ازاین‌رو، هر کجا میزان بارندگی کم است، صنعت دستی حرفه‌ای در آن رواج بیشتری داشته است. درآمد روستائیان از محل صنایع دستی در همه جای ایران یکسان نیست، بلکه در برخی از مناطق کمتر و در جای دیگر بیشتر است. چنانچه در پاره‌ای از مناطق روستایی درآمد اصلی خانوارهای دهقانی تنها از قالیبافی یا پارچه‌بافی تأمین می‌شود و در مقابل، مناطق دیگری نیز وجود دارد که سهم درآمد حاصل از صنایع دستی آن‌ها در درآمد کل روستائیان ناچیز است. برخی از صنایع دستی رایج در ایران به دلیل نفوذ پول و بازار در مناطق روستایی و شرایط جامعهٔ در حال گذار ایران، به‌تدریج وسعت، نقش و اهمیت خود را از دست داده‌اند. برخی از آن‌ها عبارت‌اند از قالی، گلیم، جاجیم، ورنی، زیلو، گیوه، سفال، سبد، جوراب، شال، گلابتون، پوستین، صابون، شمع، عرقچین و ... (تقوی، ن. ۱۳۸۱.ص:۱۰۰).

تعریف فناوری متوسط در توسعهٔ روستایی

چنانچه سطح فناوری را به لحاظ «هزینهٔ تجهیزات برای هر فرصت اشتغال» تعریف کنیم، می‌توان فناوری بومی یک کشور در حال توسعهٔ نمونه را- به‌طور نمادین – فناوری یک لیره‌ای، و فناوری کشورهای توسعه‌یافته را فناوری هزار لیره‌ای خواند. شکاف بین این دو فناوری چنان عظیم است که انتقال از یکی به دیگری ناممکن است. درواقع، سعی جاری کشورهای در حال توسعه به وارد کردن فناوری ۱۰۰۰ لیره‌ای به داخل اقتصادشان لامحاله موجب انهدام برق‌آسای فناوری یک لیره‌ای خواهد شد. فرصت‌های اشتغال موجود را با آهنگی سریع‌تر از آنچه فرصت‌های اشتغال جدید بتوانند ایجاد شوند، نابود خواهد ساخت و فقیران را در وضعی مستأصل‌تر و بیچاره‌تر از گذشته باقی خواهد گذاشت. اگر قرار باشد که کمک مؤثری به کسانی شود که بیشترین نیاز را به آن دارند، آن فناوری مورد نیاز است که در حد فاصل تکنولوژی یک لیره‌ای و تکنولوژی ۱۰۰۰ لیره‌ای قرار داشته باشد. اجازه دهید- باز هم به‌طور نمادین- آن را یک فناوری ۱۰۰ لیره‌ای بخوانیم. چنین فناوری متوسطی بسیار بیشتر از فناوری بومی (که اغلب در حال زوال قرار دارد) بهره‌زا خواهد بود، و از طرف دیگر از فناوری پیچیده و بسیار سرمایه طلب صنعت جدید بسیار ارزان‌تر است. در چنین سطحی از سرمایه‌گذاری، تعداد بسیاری از فرصت‌های اشتغال می‌تواند در مدتی نسبتاً کوتاه به‌وجود آید و ایجاد این گونه فرصت‌های اشتغال می‌تواند «در دسترس» اقلیت بیشتری از سرمایه‌گذاران در محدودهٔ ناحیهٔ مربوط، نه تنها امکانات مالی، بلکه به لحاظ تحصیلات، شایستگی، قدرت سازماندهی و غیره قرار داشته باشد. پروفسور گاجیل، رئیس مؤسسهٔ سیاست و اقتصاد گوخال در پونا، سه روش ممکن را در زمینهٔ توسعهٔ تکنولوژی متوسط بدین شرح خلاصه کرده است. یک روش ممکن است این باشد که با تکنیک‌های موجود در صنعت رایج آغاز کنیم و از دانش تکنیکهای پیشرفته برای تبدیل متناسب آن‌ها بهره بگیریم. منظور از تبدیل حفظ پاره‌ای از عناصر در تجهیزات، مهارت‌ها و رویه‌های موجود است... این فراگرد بهبود فناوری رایج به‌ویژه برای آن قسمت از این گذار بی‌نهایت مهم است که در آن یک عملکرد فوق‌العاده برای جلوگیری از بیکاری ناشی از تکنولوژی افزوده شده، ضروری به نظر می‌رسد.... روش دیگر این است که از پایان پیشرفته‌ترین تکنولوژی آغاز کنیم و آن

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

را چنان تطبیق دهیم و تعدیل کنیم که نیازمندی‌های فناوری متوسط را برآورده سازد.... در پاره‌ای موارد، این فراگرد متضمن تعدیل فناوری به مقتضای اوضاع و احوال خاص محلی، مانند نوع سوخت یا نیروی موجود نیز خواهد بود. روش سوم ممکن است، انجام تجارب و تحقیقات در یک تلاش مستقیم به منظوراستقرار فناوری متوسط باشد؛ ولی برای آنکه این تلاش به نحوی ثمربخش صورت بگیرد، ضروری است که برای دانشمند و فن‌ورز (Technician)، عوامل محدودکنندهٔ اقتصادی را مشخص کنیم. عوامل محدودکنندهٔ در اصل محدودهٔ عملیاتی است که هدف برنامه است و نیز هزینه‌های تمام‌شدهٔ سرمایه و کار و میزان نیاز به آن‌ها در حد ممکن یا مطلوب است. چنین تلاش مستقیمی در راه استقرار فناوری از دانش فناوری پیشرفته در زمینهٔ مربوط بهره خواهد گرفت، اما می‌تواند در مقایسه با تلاش از طریق روش تعدیل و تطبیق، دامنهٔ بسیار وسیع‌تری را دربر گیرد (شوماخر، ای . اف. ۱۳۷۲ .صص:۱٤۷-۱۳۹).

دلایل نیاز به صنایع کوچک و فناوری متوسط در کشورهای در حال توسعه

گونارمیردال می‌گوید که توسعه صنعتی و گسترش صنایع کوچک همراه با افزایش جمعیت افراد فعال و شاغل در حرفه‌های صنعتی نمودی از رشد درآمد ملی است. ای. اف. شوماخر در کتاب"کوچک زیباست" (Small is beautiful) توسعه صنایع کوچک را بهترین راه کاهش فاصله کشورهای شمال - جنوب (ثروتمند – فقیر، م.) می‌داند. شوماخر در تحلیلی دیگر اظهار می‌کند که دلیل توسعه نیافتگی کشورهای جهان سوم، تأکید بیش از اندازه بر صنایع بزرگ و عظیم است. اگر چه صنعتی شدن یک راه نجات این کشورها از مدارهای توسعه‌نیافتگی محسوب می‌شود، اما مثل آنان مانند فردی است که کفش‌های بزرگ به پا می‌کند و بعد از هر چند قدم کفش‌ها از پایش بیرون می‌آید. پس با حرکت به عقب برای ترمیم و تثبیت موقعیت خود می‌کوشد و این حرکت بارها تکرار می‌شود. بنابراین ، این کشورها زمان بیشتری را از دست می‌دهند. ازاین‌رو، کفش‌های کوچک بهتر و زیباتر است (شوماخر، ای. اف. ۱۳۷۲. صص:۱٦٤-۱۳۳). هاشمی، (۱۳۸۱ .صص: ٤٥-۲) ویژگی‌های صنایع کوچک و دلایل توجه به آن‌ها را در کشورهای جهان سوم موارد زیر بیان می‌کند. ۱. صرفه‌جویی در مصرف سرمایه ۲. اشتغالزایی فراوان ۳. تأمین تعادل‌های اجتماعی و منطقه‌ای از طریق جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهرها ٤. افزایش ارزش صادرات ۵. وابستگی ناچیز به محصولات خارجی و صرفه‌جویی در استفاده از ارز خارجی ٦. توسعه صنعت توریسم ۷. درونزا کردن دانش فنی تولید ۸ . پر کردن حلقه‌های مفقود فرایند تولید ۹. تسهیل در رقابت ۱۰. تشویق فرهنگ سرمایه‌گذاری ۱۱. پرورش مدیران، کارآفرینان و کارگران صنعتی ۱۲. توجه به محیط زیست ۱۳. کمک به توزیع عادلانه‌تر درآمد ۱٤. خصوصی‌سازی ۱۵. تسریع در زمان بهره‌برداری و توجه به هزینهٔ فرصت سرمایه ۱٦. معرفی فرهنگ غنی کشورها. در کل باید به این نکته توجه شود که از سرمایه‌ها و بودجهٔ محدود کشور برای ایجاد فرصت‌های کاری هرچه بیشتری استفاده کرد و افراد بیکار بیشتری را به اشتغال و کار مولد واداشت تا هم به رشد افراد از طریق کار کمک شود و هم تولید و در آمد ملی بالا برود و هم معضلات ناشی از بیکاری در جامعه، مانند افزایش نرخ طلاق، بزهکاری‌ها و ... کاهش یابند.

کاری که کشوری مانند هندوستان بعد از استقلال انجام داد. این کشور تاکنون با ایجاد صنایع کوچک و

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

دستی و کارگر بر و کم هزینه و ساده، افراد را به‌کار مولّد مشغول ساخته است و با موفقیت و جدیت آن را دنبال می‌کند. این کار می‌تواند الگویی بهینه برای کشور ما در مناطق شهری و به‌ویژه روستایی باشد.

دلایل نیاز به دانش و فناوری بومی در فرایند توسعهٔ روستایی

برنامه‌های توسعه به‌دلیل اینکه بر اساس نوعی عقدهٔ برتری‌طلبی با کشاورزان خرده‌پا ارتباط برقرار کرده‌اند؛ لطمه خورده‌اند. ما متقاعد شده‌ایم که به‌طور مطلق فناوری جدید بر دانش کشاورزان خرده‌پا برتری دارد. ازاین‌رو ما تحقیقات و تلاش‌های کمک‌رسانی خود را به گونه‌ای هدایت می‌کنیم که گویی ما همه چیز می‌دانیم و کسانی که ما برای آن‌ها کار می‌کنیم هیچ چیز نمی‌دانند. یک مروج کشاورزی تانزانیایی می‌گوید که «این به اصطلاح مصلحان برای دهقانان واقعاً زیاد حرف می‌زنند، اما هیچ علاقه‌ای ندارند که به سخن دهقانان گوش بدهند». علم امروزی با قدرتی که از لحاظ حیثیتی برای مصلحان توسعه می‌آفریند، سبب می‌شود تا دانش مردم روستایی خوار و حقیر شمرده شود. اولویت‌های تحقیقی در زمینهٔ نوع محصول، دامداری و جنگلداری بازتابی است از جهت‌گیری در مقابل وقایع و اموری که برای مردم روستایی مطرح است. دانش روستائیان اغلب بر آنچه مصلحان توسعه تعلیم می‌دادند، برتری دارد. دانش روستائیان و دانش علمی جدید از نظر قدرت و ضعف مکمل یکدیگرند، به طوری که از ترکیب این دو می‌توان به توفیقاتی نایل آمد که هیچ کدام به تنهایی واجد آن نیستند. برای دستیابی به چنین موفقیت‌هایی لازم است تا مصلحان توسعه از برج عاج خود فرود آیند و به حرف‌های روستائیان گوش دهند و از آنان بیاموزند. برای بسیاری از مصلحان توسعهٔ روستایی یکی از راه‌های یادگیری عبارت است از کار یدی همراه با سایر زارعان و انجام کارهایی که دهقانان به آن مبادرت می‌ورزند.

هر چند که این امر برای انسان‌شناسان اجتماعی چندان تازه نیست (هیوآ، ژ، و همکاران. ۱۳۷۷،صص:٤٠-۲۳ . چمبرز، ر . ۱۳۷٦ .صص: ۱۳۱-۹۸) .

اهمیت توسعه و گسترش فناوری مناسب در فرایند توسعهٔ روستایی

اگر با دیدگانی باز به دنیا بنگریم می‌بینیم که تکنولوژی هدیه‌ای است خدایی که زندگی صلح‌آمیز ما را با همسایگان در این سیارهٔ پر ازدحام ممکن می‌کند. تشکل سازمانی ترویج و توسعهٔ روستایی، به‌عنوان یک نهاد آموزشی، موظف به ایجاد ارتباط منسجم بین منابع علمی و پژوهشی از یک سوی و اعضای جوامع روستایی از سوی دیگر، به منظور ایجاد تحول در بینش و افزایش میزان معلومات و انتقال و اشاعه فناوری های مناسب در بین آنان است و این راهی برای دستیابی اقشار محروم جامعه، به‌ویژه در جهان در حال توسعه، به منظور استیلا بر حوزه‌های علوم و معارف و نیز بهره‌مندی از فناوری به‌عنوان یک موهبت الهی است. نقش ترویج در توسعهٔ تکنولوژی را می‌توان موارد زیر دانست.

۱. انعکاس مسائل، مشکلات، خواست‌ها و نیازهای روستایی به منابع علمی و پژوهشی ۲. انعکاس شرایط موجود و استعدادها و امکانات روستایی به منابع علمی و پژوهشی ۳. همکاری در ایجاد و تطبیق نوآوری‌ها با شرایط روستایی ٤. انتخابات و انتقال نوآوری‌های تکنولوژیک از منابع علمی و پژوهشی و اشاعه آن‌ها در بین اعضای جوامع روستایی ۵. تدوین برنامه‌های آزمایشی و آموزشی و اجرایی برای

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

زمینه‌سازی پذیرش و نیز فراهم آوردن امکان و دسترسی و کاربست نوآوری‌ها ٦. انتقال نوآوری‌های پذیرفته‌شده از مجامع روستایی به منابع علمی و پژوهشی ۷. همکاری در مطالعه و بررسی تحولات ملازم و جانبی نوآوری‌های تکنولوژیک و مواردی از این قبیل. اشاعهٔ فناوری مناسب توسعهٔ کشاورزی و عمران روستایی بیشتر دستیابی به چهار هدف اصلی زیر را پیگیری می‌کند: ۱. افزایش توان مدیریت و کارآیی مولّدان روستایی ۲. افزایش کارآیی و بهره‌وری نیروی انسانی شاغل در بخش روستایی ۳. افزایش کیفیت عملکردهای تولید در روستاها ٤. افزایش کمیّت عملکردهای تولید بر حسب هر واحد عملیاتی. آثار مستقیم نیل به این اهداف به زبان اقتصادی منتهی به «هزینهٔ کمتر و درآمد بیشتر» در دنیای رقابت‌های تولید در فعالیت‌های کشاورزی و روستایی می شود (شهبازی، ۱۳۸۱. صص:٤٨٧-٤٦٩).

کارآفرینی و صنعت گردشگری

در بارهٔ کارآفرینی و فرد کارآفرین تعریف مشترکی که مورد اتفاق نظر همگان باشد وجود ندارد، اما می‌توان تعریف زیر را ارائه داد. کارآفرین کسی است که فرصت‌ها را تشخیص می‌دهد، منابع مورد نیاز را جمع‌آوری می‌کند، طراحی و اجرای نقشه‌ای عملی را به‌عهده می‌گیرد و نتایج به‌دست آمده را به موقع و با روشی منعطف جمع‌آوری می‌کند. نوآوری و ابداع عمده‌ترین خصوصیت کارآفرینی است.

در تقسیم‌بندی منابع گردشگری، کارآفرینی جزء منابع کمیاب محسوب می‌شود و اغلب به اشتباه یکی از آثار گردشگری کارآفرینی یاد می‌شود، در صورتی که کارآفرینی مفهومی وسیع‌تر و حتی محرک صنعت گردشگری است و برآن تاثیر می‌گذارد. تا آنجا که در آیین‌نامه جهانی اخلاقیات در گردشگری ۱۰ اصل بیان شده است که در اصل دهم آن بر رعایت حقوق کارآفرینان و کارگران در این صنعت و بر دسترسی رایگان کارآفرینان و سرمایه‌گذاران (به‌خصوص در زمینهٔ بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط) به بخش گردشگری با محدودیت‌های اجرایی یا حقوقی اندک تأکید شده است.

مزایای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی ناشی از وجود کارآفرینی پایدار در صنعت گردشگری به قرار زیرند. صرف‌نظر از تمامی مزایای عنوان‌شده برای صنعت گردشگری و نقش با اهمیت آن در توسعه و پیشرفت جوامع، این صنعت با چالش‌ها و تنگناهای بسیاری روبروست.

مزایای اقتصادی	مزایای فرهنگی- اجتماعی	مزایای محیطی
۱. افزایش اشتغال و ایجاد آن ۲. افزایش تعداد بنگاه‌های اقتصادی در زمینهٔ گردشگری	۱. تقویت فرهنگ و هویت ملی و محلی ۲. بهبود کیفیت زندگی ۳. حفاظت و نگهداری از میراث فرهنگی و تاریخی	۱. ارتقا و توسعهٔ پایدار گردشگری ۲. حفاظت و نگهداری از میراث طبیعی و حفظ محیط زیست ۳. مدیریت پایدار زمین (سرزمین)

مزایای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی ناشی از وجود کارآفرینی پایدار در صنعت گردشگری

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

۱. گردشگری نیز مانند سایر فعالیت‌ها طبق نظریهٔ کرت لویت، دارای چرخهٔ حیاتی است که شامل پنج مرحلهٔ معرفی، رشد، بلوغ، اشباع و نزول است.

۲. طبق پیش‌بینی‌های سازمان جهانی گردشگری همزمان با بحران جهانی اقتصادی و افزایش تورم در جهان، تعداد گردشگران بین‌المللی به مرور کاهش خواهد یافت.

از طرفی چالش‌هایی همچون مصیبت‌های طبیعی مثل طوفان، سیل، زلزله، تکرار وقایع تروریستی، تنش‌های سیاسی و آشفتگی‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی نیز بر این صنعت تاثیر می‌گذارد.

نتیجه

تمام خراسان جنوبی و قسمت وسیعی از ایران (حدود هشتاد درصد وسعت ایران) اقلیم و آب و هوای خشک و کویری دارد. این امر گویای این موضوع مهم است که برای دستیابی به اشتغال و توسعهٔ پایدار در روستاهای این مناطق- ظرفیت بخش کشاورزی محدود است و می‌باید به دنبال گزینه‌های دیگری برای ایجاد کار و درآمد برای روستائیان بود. تجارب کشورهای موفق همگی مؤید این نکتهٔ مهم هستند که ایجاد و گسترش صنایع دستی و فناوری متوسط و توسعهٔ توریسم سهم مهمی- حتی بالاتر از سهم کنونی بخش کشاورزی این کشورها- می‌تواند در ایجاد کار و درآمد برای روستائیان داشته باشد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تمام جامعهٔ آماری این تحقیق که شامل تعاونی‌ها، اعضای آن‌ها، مدیران، کارشناسان و کارمندان شرکت‌های تعاونی روستایی و کشاورزی و کارشناسان ادارات جهاد کشاورزی اداره جهاد کشاورزی استان خراسان جنوبی و سازمان تعاونی استان خراسان جنوبی (به‌دلیل ارتباط کاری آن‌ها با تعاونی‌ها) و همین طور کشاورزان نخبه و مددکاران کشاورزی استان خراسان جنوبی هستند به نقش بسیار مهم و اساسی که ایجاد و گسترش صنایع دستی و فناوری های متوسط در توسعهٔ توریسم و اشتغال پایدار در روستاهای خراسان جنوبی و ایران می‌تواند داشته باشد، تأکید می‌کنند. صنعت گردشگری که مطابق اظهارات سازمان جهانی گردشگری از لحاظ انتقالات پول خارجی جایگزین نفت شده است در ایران دارای ظرفیت‌های فراوانی است؛ زیرا که ایران از سیزده اقلیم شناسایی شده در جهان دارای یازده اقلیم است. علاوه بر این داشتن رتبهٔ دهم از لحاظ وجود آثار تاریخی و فرهنگی، رتبه پنجم از لحاظ صنایع دستی در جهان نیز از دیگر مزیت‌ها و ظرفیت‌های این صنعت در ایران است که می‌تواند به وسیلهٔ کارآفرینان مورد توجه و بهره‌برداری قرار بگیرد. با توجه به آمارها و شواهد، فرصت‌های ناشناختهٔ فراوانی در صنعت گردشگری که در روستاهای ایران وجود دارد و از آنجا که صنعت گردشگری یک صنعت پویاست و نیازمند عرضهٔ خدمات متنوع و گوناگون است، کارآفرینان می‌توانند با ایده‌های نو و کارآفرینانه ضمن بهره‌برداری از مزیت‌ها و ظرفیت‌های ناشناخته و بالقوه در روستاهای ایران، باعث رونق در صنعت گردشگری و توسعهٔ روستاهای ایران شوند. علل کم توسعگی روستاها در ایران عبارت‌اند از جوان بودن جمعیت روستاها، وضع بد بهداشتی آن‌ها، پایین بودن میزان درآمد، وضع نامناسب تغذیه، پایین بودن میزان سواد و .... راهکارهای دستیابی به توسعه روستایی عبارت است از بررسی علل و عوامل مؤثر در عقب‌ماندگی و کم‌توسعگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محیط روستایی و همچنین تعیین انگیزه‌ها در زمینه‌های ایجادکنندهٔ توسعه و جلب مشارکت مردم روستایی در عمران محیط خود. برخی از هدف‌های توسعهٔ روستایی عبارت است از آگاه سازی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

روستائیان، جلب مشارکت آنان، ایجاد هماهنگی و همیاری در جامعهٔ روستایی، توسعه و بهبود مدیریت روستایی و ایجاد نظارت اجتماعی به‌وسیلهٔ آنان (تقوی. ۱۳۸۱ . صص:۱۸۵-۱۸۳). ضروری است که دست‌کم بخش مهمی از تلاش‌های عمرانی در شهرهای بزرگ انجام نشود و مستقیماً به ایجاد یک «ساخت کشاورزی – صنعتی» در نواحی روستایی و شهرهای کوچک تعلق بگیرد. گفتنی است که نیاز اصلی، فرصت‌های اشتغال هستند؛ یعنی میلیون‌ها فرصت اشتغال. هیچ‌کس البته بر این نظر نیست که کارآیی متوسط فرد فاقد اهمیت است؛ ولی توجه اصلی نباید به حداکثر ساختن کارآیی متوسط معطوف شود، بلکه باید بر موضوع ایجاد فرصت‌ها برای افراد بیکار و نیمه‌بیکار متمرکز شود. برای یک فرد بینوا فرصت کار کردن بزرگ‌ترین نیاز است، حتی کار با دستمزد کم و نسبتاً ناموّلد بهتر از بیکاری و بیهودگی مطلق است. به قول گابریل آردنت (Mr. Gabriel Ardant): «اشتغال عمومی مقدم بر کمال کاری است». فناوری موجود در جهان سوم و تزریق شکلی از آن در بخش روستایی یک فناوری نامناسب بوده که فرهنگ مادی و معنوی این جوامع را به مخاطره انداخته است. دست‌اندرکاران سیاسی و متخصصان جهان پیرامونی باید آگاه باشند که دوباره فناوری «مناسب غربی» جانشین فناوری موجود نشود. بنابراین، باید سعی شود تا مختصات فناوری مناسب برای هر کشور پیرامونی توسط نظام ارزشی آن جامعه خاص تعیین شود تا راهنمای متخصصان و سازندگان فناوری مناسب روستایی باشد، اما این فناوری روستایی می‌تواند یک مختصات عمومی داشته باشد، کوچک، نامتمرکز، صرفه‌جو، منبع محلی و تجدیدپذیر باشد. این فناوری، مناسب بوده؛ زیرا آثار مخرب ندارد. این فناوری کار با معنا ایجاد می‌کند، هدف آن عرضهٔ احتیاجات اولیه مردم است، باعث خودکفایی جامعه می‌شود و به لحاظ محیطی یک محیط قابل تحمل با کیفیت بالای زندگی ایجاد می‌کند (لهسایی‌زاده، ۱۳۷۹. صص: ۱۱۰-۸۰).

فناوری مناسب نه تنها باید پاسخی در ارتباط با خواست‌ها و نیازهای محسوس روستائیان باشد، بلکه در عین حال باید حاصل تفحصات و تتبعات و یا تطبیقات علمی و تحقیقی پژوهندگان و متخصصان داخلی همان کشور باشد. بنابراین، لازم است تا ۱. مبتنی بر گسترش مرزهای دانش و توسعهٔ بینش پژوهشی در آن جامعه باشد ۲. سازگار با فرهنگ در حال تحول جامعهٔ بهره‌برداران باشد ۳. انطباق‌پذیر با شرایط طبیعی – اقلیمی محیط بهره‌برداران باشد ٤. متناسب با شرایط اقتصادی عامهٔ روستائیان باشد ٥. هماهنگ با امکانات و توان‌های فنی و استعداد فراگیری بهره‌برداران و سرانجام به‌عنوان ابزاری مشروع و مطلوب ٦. در خدمت تعالی فرهنگ جامعه متحول بهره‌برداران از آن فناوری‌ها باشد (شهبازی، ۱۳۸۱ .صص:٤٨٦-٤٨٥). در کل می‌توان با انتقال و توسعهٔ فناوری‌های مناسب در مناطق روستایی با کارآفرینی، زمینه‌های فقرزدایی و توسعهٔ روستایی را در ایران فراهم آورد و با رشد درآمد روستائیان و بهبود شاخص‌های زندگی آنان از مهاجرت آنان به شهر جلوگیری کرد و از شدت و گسترش بیکاری‌های پنهان و آشکار در مناطق شهری و روستایی کاست و در نهایت موجبات توسعهٔ انسانی را در جامعه فراهم کرد.

در این زمینه باید تحولات، نیازها و خواسته‌های جوامع محلی، ملی و بین‌المللی مورد توجه قرار بگیرند و بر آن اساس اقدامات لازم را انجام داد. برای دستیابی به این هدف، توجه به تجارب کشورهای موفقی همچون هندوستان و به‌ویژه چین در انتقال صنایع کوچک و بخش‌هایی از صنایع بزرگ (که به زیرساخت‌ها و مهارت‌های زیاد احتیاج ندارند) به

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

مناطق روستایی اشاره داشت و از آن‌ها استفادهٔ بهینه را کرد.

باتوجه به اهمیت و نقش چشمگیر صنعت گردشگری در توسعه و تحول اقتصادی در جوامع میزبان و وجود توانمندی‌های بالقوه فراوان در ایران برای توسعهٔ این صنعت و بهره‌مندی از پیامدهای آن، نقش کارآفرینان در به فعل رساندن این توانمندی‌ها و بهره‌برداری از آن حائز اهمیت است.

کارآفرینان می‌توانند با شناسایی فرصت‌های بکر و ناشناختهٔ موجود در مجموعه فعالیت‌های مرتبط با صنعت گردشگری در سطح استان، اعم از حمل و نقل، اسکان و اقامت، تبلیغات و بازاریابی و غیره با طرح و اجرای ایده‌های بدیع در قالب کسب و کارهای کوچک ضمن ایجاد اشتغال مولّد و پایدار برای خود و دیگران کمک مؤثری به رونق صنعت گردشگری و درنهایت به توسعهٔ پایدار منطقه‌ای در کشور ایران بکنند. در این زمینه، اقدامات زیر پیشنهاد می‌شوند: ۱. سرمایه‌گذاری و توسعهٔ فرهنگ کارآفرینانه در کشور ۲. ایجاد تسهیلات برای راه‌اندازی SMEsها از محل تسهیلات بنگاه‌های زودبازده در صنعت گردشگری،

۳. توسعهٔ نقش بخش عمومی و خصوصی با ارائهٔ ایده‌های کارآفرینانه در صنعت گردشگری،

٤. آموزش‌های بدیع، نو و کارآفرینانه نیروهای مشغول به کار در عرصهٔ صنعت گردشگری و ۵. تأکید بر کارآفرینی پایدار در توسعهٔ صنعت گردشگری.

منابع

– از کیا، مصطفی؛ جامعه‌شناسی توسعه، چاپ ۲، تهران، کلمه، ۱۳۷۹ .

– از کیا، مصطفی؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعهٔ روستایی، چاپ ۲، اطلاعات، ۱۳۷۰.

– بخشی‌زاده، ح؛ بررسی امکان برنامه‌ریزی گردشگری روستایی در روستاهای شهرستان اردبیل (مورد مطالعه: روستای وکیل‌آباد «سردابه »)، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، ۱۳۸۷.

– پاپلی یزدی ، م؛ سقایی، م؛ گردشگری (ماهیّت و مفاهیم) ، سمت، تهران، ۱۳۸۵.

– تقوی.ن؛ جامعه‌شناسی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ۱۳۸۱.

– حیدری چیانه، ر؛ ارزیابی برنامه‌ریزی صنعت توریسم در ایران، پایان‌نامهٔ دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، دانشکدهٔ علوم انسانی و علوم اجتماعی، ۱۳۸۳.

– برگزاری میراث فرهنگی، «آمار گردشگران در پایان سال ۲۰۰۵»
www.chn.ir/news/?section=1&id=2028 ، ۱۳۸۵.

– دیاس، ه؛ و ویکرامانایاک، ب؛ درسنامهٔ برنامه‌ریزی توسعهٔ روستایی، وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران، ۱۳۷۷.

– رضوانی، م؛ و صفایی، ج؛ «گردشگری خانه‌های دوم و آثار آن بر نواحی روستایی: فرصت یا تهدید (مورد: نواحی روستایی شمال تهران»، پژوهش‌های جغرافیایی، شمارهٔ ٥٤، ۱۳۸٤.

– سازمان جهانی گردشگری (برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، محمود عبدالله‌زاده، تهران: پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۷۹.

– طالب، م؛ مدیریت روستایی در ایران، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷٦.

– فنل، د؛ مقدمه‌ای بر طبیعت‌گردی، جعفر اولادی قادیکلایی، دانشگاه مازندان، ساری، ۱۳۸۵.

– لانکوار، ر؛ جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت، صلاح‌الدین محلاتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸۱.

– منشی‌زاده، ر؛ اندر مقولهٔ گردشگری، پیام مؤلف، تهران، ۱۳۸٤.

– توسلی، غ ؛ جامعه‌شناسی کار و شغل تهران، (سمت)، ۱۳۷۵.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

– چمبرز، ر؛ توسعهٔ روستایی اولویت‌بخشی به فقرا (حمایت از اقشار آسیب‌پذیر)، مصطفی ازکیا، دانشگاه تهران، ۱۳۷٦.

– چمبرز، رابرت؛ چالش با حرفه‌ها. خرمالی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی، تهران، ۱۳۸۱.

– چیتامبار، جی. بی. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی روستایی چاپ ۲، احمد حجاران و مصطفی ازکیا، نی، تهران ۱۳۷۸.

– شوماخر، ای. اف؛ کوچک زیباست: اقتصاد با ابعاد انسانی، چاپ ۳، سروش، تهران، ۱۳۷۲.

– شهبازی ، ا ؛ توسعه وترویج روستایی، چاپ ۳، دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

– طاهر خانی،م؛ صنعتی شدن روستا- سنگ بنای استراتژی آیندهٔ توسعهٔ روستایی، وزارت جهاد کشاورزی، تهران، ۱۳۷۹.

– کرمی، ع ؛ فنایی، ۱؛ بررسی نظریه‌پردازی‌ها در ترویج کشاورزی، ج۱، وزارت جهاد سازندگی، تهران، ۱۳۷۳.

– گل‌محمدی، ف ؛ انتقال فناوری مناسب در روستا در ماهنامه علمی، اجتماعی، اقتصادی " جهاد"، شماره ۲٦۲ /سال ۲٤/ فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۳.

– لهسایی‌زاده، ع؛ جامعه‌شناسی توسعهٔ روستایی، زر، شیراز، ۱۳۷۹.

– لهسایی‌زاده، ع؛ مشارکت به‌عنوان یک روش علمی توسعهٔ در کشورهای پیرامون،

در: مجموعه مقالات کنفرانس مشارکت، تهران، ۱۳٦۵. جهاد سازندگی،

– هاشمی، ف؛ بررسی روند اشتغالزایی صنایع کوچک در ایران، مجموعه مقاله‌های ارائه‌شده در همایش ملی بررسی راهکارهای علمی ایجاد اشتغال، ۲٤ آبان ۱۳۸۰، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، ۱۳۸۱.

– هیوآ، ژ، دوبرولسکی، ک. چمبرز، ر. و ... مسائل جامعه‌شناسی روستایی، ساخت‌های اجتماعی جوامع روستایی، چاپ ۳، ویرایش اول، مصطفی ازکیا، محمد مهاجر ایروانی، علی‌اکبر نیک‌خلق، روز بهان، تهران، ۱۳۷۷.

– .E و Cnuta ، .C و Liedholm . صنایع کوچک روستایی: شواهد تجربی و موضوعات مربوطه به سیاست‌گذاری، توسعهٔ کشاورزی در جهان سوم، کریم درویشی و دیگران، وزارت کشاورزی، تهران، ۱۳۷۰.

- Fleischer, Aliza and Tchetchik, Anat, "Does rural tourism benefit from agriculture?", Tourism Management, Vol.26, No.4:493-501, 2005.

- Heneghan, Maria, Structures and processes in Rural Tourism, Athenry: Rural Development Centre, 2002.

- Lane, Bernard,"Sustainable rural tourism strategies: a tool for development and conservation", Journal of Sustainable Tourism. Vo12, Nos.1&2. :12-18, 1994.

- Neidig, Adam H,Rural Leaders' perception of Tourism Development in san Juan County ,Utah :A Case Study.Unpublished M.S.Thesis in Recreation Resources Management.Logan:Utah State University, 2006.

- Sonnino, Roberta, for a "piece of Bread"? Interpreting Sustainable Development Through Agritourism in Southern Tuscany, Italy, Unpublished ph.D. Dissertation, Kansas: University of Kansas, Department of Anthroplogy, 2003 .

- Wang, Yang, Rutal Community participation in Tourism Development: Cases from Hainan province, China, Unpublished ph.D.Dissertation. Waterlo (Ontario): University of Waterloo, 2006.

- Yu, Hsiang-Te, Rural Tourism in Taiwan: Motivation, Expectations, and Satisfaction, Unpublished ph.D, Dissertation. San Antonio (Texas): University of the Incarnate Word, 2004.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]